

בענין ברכת בורא מאורי האש קודם קריאת המגילה

שאלה: בשנה שחל פורים ביום ראשון, וקריאת המגילה של ליל פורים במוצאי שבת, האם צריך לברך ברכת מאורי האש קודם קריאת המגילה שלא יהנה מהאור קודם ברכת הנר, או שאין לחוש בדבר. והאם יש לחלק בזה בין קורא לאור הנר, לקורא לאור נורות פלורוסנט שבימינו.

תשובה: בענין זה נחלקו הפוסקים, ובעקבות זה המנהגים. דעת הרמ"א שמסדרים את ברכת הנר על הכוס כבכל מוצאי שבת, וכן מנהג בני אשכנז. אולם דעת מרן הב"י לברך ברכת הנר קודם קריאת המגילה כדי שלא יהנה מן האור קודם ברכת הנר, וכן הסכימו רוב פוסקי ספרד, וכן מנהג בני ספרד וחלק מקהילות תימן הלכה למעשה. ואף לאחר המצאת נורות הפלורוסנט הוראת גדולי ספרד לברך על הנר קודם קריאת המגילה, וכן ראוי לנהוג.

הרחבת הדברים

דברי הראשונים שיש לברך על הנר קודם קריאת המגילה

כתב מרן הב"י סוס"י תרצ"ג וז"ל: כתב הכל בו (סוף סימן מ"א) פורים שחל להיות במוצאי שבת שקורין המגילה לאור הנר מברך בורא מאורי האש קודם, ויש חולקין ואומרים שאינו צריך לברך עליו לפי שכבר נפטר ביוצר המאורות, אמנם טעמא דמסתבר הוא שלא יהנה ממנו בלא ברכה. ע"כ.

ומקור דברי הכל בו הוא בארחות חיים (ה"ל הבדלה סי' י"ג וי"ד) בשם הר"ח והר"י מפאריש, וכן מתבאר מדברי רבינו אברהם אב"ד (שו"ת ראב"י אב"ד סי' ר"ג) וכו' בתשו' בשו"ת תמים דעים (סי' קע"ד) וז"ל: ראיתי מי שמברך על הדלקת נר חנוכה קודם שיבדיל, ואני אומר שטעות הוא בידו, שאין שום עסק בעולם קודם להבדלה במ"ש כו', וכך אנחנו אומרים בהבדלה ומקרא מגלה שהבדלה ראויה להקדים מזה הטעם שאמרנו שאין שום מעשה קודם הבדלה, אבל הקורא את המגלה ומילא עיניו מן האור מתחלת המגילה וניזון ממנו עד סופה ואח"כ מברך בורא מאורי האש לא נכון הוא הדבר, ע"כ. וכיוצא בזה כתב המכתם בשם חתנו הראב"ד [רבינו אברהם בר דוד] כדלקמן.

וז"ל האהל מועד (שער מועד קטן דרך א') ונהגו להדליק במ"ש בבהכ"נ נ"ח קודם הבדלה זכיון דאסור להשתמש לאורה לית לן בה אי מדליק קודם שיברך על האור בהבדלה אבל ע"מ [= על מה] שנהגו בפורים שחל במ"ש שקורין מגילה קודם הבדלה הוא תמה שאחר שמלא עיניו מן האורה איך חוזר ומברך עליה ועל דבר זה נתעצם אהר"א [=אדונינו הרב רבי אברהם] עם חכמי מארשיליא. ע"כ.

ומבואר מדברי הראב"ד כל בו וארחות חיים דאין ליהנות מאור האש קודם שיברך ברכת מאורי האש, ולכאורה משמע דסבירא להו דברכת מאורי האש ברכת הנהנין היא, וכן מתבאר בדברי ספר המכתם כמו שיבואר, וכדי לירד לשורש סוגיא זו, יש להרחיב בשיטות הראשונים בגדר ברכת הנר במוצ"ש.

ענף א'

דברי ספר המכתם וסיעתו דברכת האור ברכת הנהנין היא

בגמרא פסחים (ק"ו א') אמרי בני רבי חייא מי שלא הבדיל במוצאי שבת מבדיל והולך בכל השבת כולו וכו', אמר רב יעקב בר אידי אבל לא על האור. ופ"י רש"י ורשב"ם אבל לא על האור - אם לא בירך בורא מאורי האש במוצאי שבת שוב אינו מברך. ע"כ.

אולם בספר המכתם (פסחים שם) כתב וז"ל: אבל לא על האור. פי' משעבר ליל מוצאי השבת כשהוא מבדיל לתשלומין אינו מברך על האור, דאין מברכין על האור אלא במוצאי שבתות ומוצאי ימים טובים. ויש תימה בזה אמאי יהנה מן הנר בלא ברכה בכל לילה, וכי מי שאכל שום וריחו נודף יחזור ויאכל שום אחר ויהא ריחו נודף יותר (ברכות נ"א ע"א), דאכתי כשבירך עליו במוצאי שבת שוב אינו זקוק לברך בכל השבוע, שכולה הנאה אחת היא, הואיל ולא היה להנאה הפסק מפני האיסור כמו (השבת) [בשבת] וביום הכפורים. אבל עכשו זה שלא בירך במוצאי שבת אמאי לא יברך עוד בכל אותו שבוע. וכי תימא שברכת האור לא נתקנה על הנאה שלא תיקנו אלא על הנכנסת בגוף, כגון הטעם והריח, אבל על הנאת האור והנאת קול אף על פי שהיא הנאה לא תיקנו עליה ברכה. וזה שמברכין על האור במוצאי שבת אינו אלא מפני שנברא במוצאי שבת. זה אינו, דאם כן אמאי מברכין עליו במוצאי יום הכפורים (נ"ד ע"א). אלא ודאי ברכת הנאה היא, והדר קושיין לדוכתיה. לפיכך יש לומר שלא אמרו חכמים אבל לא על האור אלא בזמן שבירך עליו במוצאי שבת בלא כוס כשראה אור, שכן ראוי לעשות, אלא שנהגו לסדרן על הכוס כדי שלא ישכח,

ולפיכך כשחל תשעה באב במוצאי שבת שאין שם כוס מברכין על האור כששתמשין לאורו, דהיינו כשרוצה לקרות במגלת איכה. וכן כתב הרב ר' אברהם בר' דוד ז"ל. ע"כ. ועיקר שיטת המכתם בזה הובאה בארחות חיים (הל' הבדלה סי' י"ד), וכל בו (סי' מ"א), וחי' הרשב"ץ ברכות (נ"ג ב'). ושמענו מדבריו ששיטת הראב"ד בעל השגות חתנו של רבנו אברהם אב"ד כשיטת חמיו שמן הראוי לכרך על האור בשעה ששתמשים בו. [ואין לדייק בדברי המכתם שלא אמר אלא במקום שאין כוס, דזיל בתר טעמא, כיון דבברכת הנהנין משוי לה ומצריך לכרך קודם ההשתמשות א"כ ה"ה במקום שיש כוס, ומה דנקט איכה ולא פורים, יתכן דס"ל שיש להבדיל קודם קריאת המגילה כדס"ל להר"א אב"ד הנ"ל שמטעם שאין ליהנות מאור האש קודם ברכה הצריך להבדיל קודם קריאת המגילה, וכן משמע מדברי הארחות חיים והכל בו שהביאו דברי המכתם הללו גם לגבי פורים עיי"ש].

ולעיל מינה (פסחים ק"ג א') כתב המכתם: בית שמאי אומרים נר ומזון בשמים והבדלה. מפרש לה בברכות (נ"ב א') במי שאין לו אלא כוס אחד שמניחו לאחר המזון ומשלשלן כולן אחריו. ושם כתבנו במאי פליגי בית שמאי ובית הלל בנר ובשמים, דלביית שמאי ראוי להקדים ברכתו, דמיד נהנה מן האור, ועוד דהנאת הראות צורך גדול לגוף קרוב להנאת חוש הטעם יותר מהנאת הריח, ולכך ראוי להקדים ברכת הנאתו. ולבית הלל הנאת הריח הוא יותר מתדמה להנאת הטעם, שנכנס לגוף כמותו, הילכך ראוי להקדימו. ע"כ.

וכ"כ בספר המאורות ברכות (נ"ג א') וז"ל: צריך לבאר האי ברכת הנר מאי היא. אי ברכת הנהנין היא, כל שעתא ושעתא דמתהני ביה לברוך. ואי לא, מאי שנא מוצאי שבת ויום הכפורים משאר יומי. ויש לתרץ דלעולם ברכת הנאה היא, ולהכי לא מברכינן עליה כל יומא, משום דכמאן דלא פסקה הנאתו הוא, דבין בלילה בין ביום צריך לאור, או לאורה או לבישול או לחמם עצמו או שאר צרכיו. אבל במוצאי שבת ויום הכפורים דמי כמאן דפסקה הנאתו, כיון דאתסר ליה כוליה יומא לאדלוקי, ולכך מברך עליה ההיא שעתא. ע"כ.

ומבאר מדברי המכתם וסיעתו דגדר ברכת מאורי האש ברכת הנהנין גמורה היא כשאר הנאות שאסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה, והטעם שאין מברכים בכל שעה ושעה היינו משום דכולה הנאה אחת היא, ועל כן סובר המכתם דאם לא בירך בלילה מוצאי שבת מברך והולך כל השבוע, דתקנת ברכת מאורי האש היא משום ההנאה בלבד, ומטעם זה הוא שחייב ברכה מיד כשנהנה מאור האש, שלא יהנה בלא ברכה, כשאר ברכות הנהנין שאסור ליהנות בלא ברכה.

גם לדעת המכתם וסיעתו מלבד ברכת הנהנין יש לברך משום שהוא תחילת ברייתו

והנה בברייתא בפסחים נ"ד א' תניא אין מברכין על האור אלא במוצאי שבת הואיל ותחילת ברייתו הוא, והוכיח מכאן הרשב"ם פסחים ק"ו א' שכל שלא בירך במוצאי שבת אע"פ שמבדיל על הכוס עד רביעי בשבת, אבל ברכת האור שוב אין מברך, וצ"ע מכאן על דברי המכתם שפירש הטעם מפני שהופסקה הנאתו מצד האיסור, וצ"ל דודאי גם המכתם מודה שיש בשבת מחייב מטעם שתחילת ברייתו הוא, ועל כן מברך במוצאי שבת אף על האש היוצאת מן העצים והאבנים, אלא שהוסיף שיש מחייב נוסף של ברכת הנהנין, ובמוצאי יוה"כ דאין טעם של תחילת ברייתו מברך מטעם ברכת הנהנין, וכיון דבשבת נמי איכא דין דברכת הנהנין כמוצאי יוה"כ, סובר המכתם שיש לכרך כל השבת.

ודבר זה יש להוכיחו מדברי הכל בו וארחות חיים, דמחד גיסא הביאו את שיטת המכתם דאם לא בירך במוצאי שבת מברך כל השבוע בכל עת שיבדיל, וכמו כן הביאו דין זה שהובא בראש הדברים שאין ליהנות מאור האש קודם ברכת הנר, ומשמע דס"ל כותיה דברכת האור דברכת הנהנין היא, ומאי דך בראש דבריהם (ארחות חיים הל' הבדלה סי' ט"ז וכלבו סי' מ"א) פירשו בזה"ל: ולפיכך מברכין במוצאי שבת על האור היוצא מן האבנים לפי שהוא כעין תחלת ברייתו כמו שכתבנו, לפי שהיה תחלת ברייתו במוצאי שבת מברכין עליו במוצאי שבת ועוד היה נאסר בכל יום השבת ועכשו הותר וכיון שברך עליו במוצאי שבת שוב אין צריך לכרך עליו כל השבוע כמו שמברכין בכל שאר הנאות ברכת הנהנין לפי שאין הפסק להנאתו שכל היום הוא צריך לאפות ולבשל בו ולחמם כנגדו, וכיון שכן אין אדם מסיח דעתו ממנו, אבל על הבשמים צריך לכרך בכל פעם ופעם שיריח בהן שכשיפסוק הריח תפסק הנאתו, וה"ר אשר ז"ל כתב כי לפיכך אין מברכין בכל יום על האור לפי שכבר נפטר ביוצר המאורות שהוא גם כן אור. ע"כ. הרי שמלבד טעם ברכת הנהנין איכא נמי טעם לברך משום שהיא תחילת ברייתו.

דברי הירושלמי

בירושלמי שהביאו הראשונים (רע"ג, הריצ"ג, מחזור ויטרי סי' קנ"ד, ראבי"ה סי' קמ"א) א"ר לוי במוצאי שבת זימן הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון שני רעפים והקיפם זה בזה ויצא אור ובירך עליו בורא מאורי האש: אמר שמואל לפיכך מברכין עליה במוצאי שבת שהיא תחילת ברייתו. ורב הונא בשם רבא. ור' אבהו בשם ר' יוחנן אמרי אף במוצאי יום

הכיפורים מברכין עליו מפני שכבר שבתה האור כל היום כולו. וכ"ה בבראשית רבה בראשית פרשה י"א¹. ובדברי שמואל מבואר להדיא דטעם הברכה משום שהיא תחילת ברייתו, וכן הוכיח הראב"ה מדברי הירושלמי, אולם יתכן שאין ראייה כיון דלהלכה קי"ל כר' יוחנן דמברך אף במוצאי יוה"כ. מאידך יש לומר דאף למאי דקי"ל כר' יוחנן במוצאי יוה"כ, נקטינן נמי טעמא דשמואל משום שהיא תחילת ברייתו, וכדמשמע בברייתא בבבלי.

דברי התוס' בטעם שאין מברכים כל שעה על האור

ואולם התוס' פסחים (נ"ג ב' ד"ה אין) כתבו: הקשה ה"ר יוסף למה אין מברכין בכל שעה שנהנה ממנו דאסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה, ותירץ דה"מ כשגופו נהנה אבל שאר הנאה לא ואף על גב דמברכין על אור השמש בכל יום היינו משום שמתחדש בכל יום. וכ"ה בתוס' הרשב"א משאנן ובתוס' רבינו פרץ שם. ומבואר שאין מחייב של ברכת הנהנין על הנאת אור האש, כשאר הנאות שאסור ליהנות מהם בלא ברכה, ומכל מקום אכתי יש לחקור בגדר מה שחייבו חכמים לברך על האור במוצאי שבתות, שיש לומר דמה שתקנו חכמים הברכה במוצאי שבת על הנאת האור תקנוה, שבזמן ברייתו ראוי לברך על הנאתו.

דברי הרמב"ן וסיעתו דברכת האור ברכת השבת היא

ובחי' הרמב"ן ריש פרק אלו זברים (ברכות נ"א ב') כתב: נ"ל דברכת האור אינה ברכת הנהנין, דא"כ כל שעתא ושעתא מחייב בה, שלא תקנו ברכה בהנאות שאינן נכנסות לגוף, כגון רחיצת מים קרים וחמין, וכגון נשבה הרוח ונהנה, וכ"ש באור שאינו נוגע בגוף כלל, לא אמרו אלא בדברים הנכנסין לגוף והגוף נהנה מהן כגון אכילה ושתייה, וריח נמי דבר הנכנס לגוף וסועד הוא וכאכילה ושתייה דמי, אבל ברכת האור כברכת של יוצר המאורות ושתייה ברכת השבח הן, כברכות הללו שבפ' הרואה (נ"ד א') ברוך עושה בראשית, ולפי שהעולם אינו משתמש אלא באורה של יום, ובלילה הלכה לה אותה האורה והחשך ממשמש ובא, וכל בקר מתחדשת לו אורה, תקנו בכל שחר ברכות המאורות כמו שסדרו בה המחזיקים בכל יום תמיד מעשה בראשית. וכשם שאורה של יום במאורות כך אורה של לילה במאור האש, ובדין הוא שיברך בכל לילה, אלא כיון שתשמיש של אש ואור צריכין לו ומשתמשין בו בין ביום ובין בלילה תדיר, לא ראו לברך עליו בכל לילה, כענין שאמרו (נ"ג א') הנכנס לחנותו של בשם והריח ריח אפילו יושב כל היום כלו אינו מברך אלא אחת, וכן שנו בברכות השבח (נ"ד א') אימתי בזמן שרואהו לפרקים. ובמוצאי שבת ובמוצאי [יום] כפורים כיון שהשבת אסרה עלינו תשמישו ואורו של נר, שאין אנו משתמשין בו ממש, אף על פי שמשתמשין בנר הדלוק מערב שבת מ"מ כבר נפסקה ממנו עיקר הנאתו ותשמישו של אור, וכשחזרנו להנאת אורו במוצאי שבת ברכנו עליו דהוה ליה כנכנס ויוצא לחנותו של בשם שמברך על כל פעם ופעם. וזהו שאמרו (נ"ג ב') אין מחזרין על האור כדרך שמחזרין על המצות, אלא כשם שאין מחזרין על ברכת השבח לראות הים הגדול וההרים כדי לברך עליהן כך אין אנו מחזרין על האור.

וקשה לי זו שאמר בפסחים (נ"ד א') שאור היוצא מן העצים ומן האבנים דבמוצאי שבת מברכין עליו ובמוצאי יום הכפורים אין מברכין עליו, והלא היה ראוי לברך יותר לפי שהוא האור המתחדש שלא נשתמשו בו מעולם, וי"ל שאין אנו מברכין ברכת השבח אלא במה שנברא במעשה בראשית תמיד בעולם, דכשמתעלם ממנו וחוזר ומתחדש לנו אנו מברכין עליו, אבל אור היוצא מן העצים לאו ממעשה בראשית הוא, אלא דבמוצאי שבת שתחלת בריית תשמישו בו היה כך, שהקיש שתי אבנים ויצא מהן אור ובמוצאי שבת היה, הניחו לו לברך עליו זכר ליצירה ראשונה, והוה ליה כרואה חמה בתקופתה וכוכבים במסילותם ומזלות כסדרן דהיינו כתחלת הוייתן מברך, מה שאין כן ביום הכפורים שאינו מברך על אור של מעשה בראשית כלומר אור ההווה בעולם וחזר לו. ובין במוצאי שבת בין במוצאי יום הכפורים אין מברכין אלא על אור ששבת ממלאכת עבודה, לפי שאנו מברכין עליו משום חדושו אצלנו וזה לא פסק תשמישו מהם, והוה ליה כמאורו של אש בשאר הלילות שאין מברכין עליו מפני תדירותו כמו שפירשתי. ע"כ השגתי הטעם בברכה זו. עד כאן לשון הרמב"ן, והרחבתי להעתיק כל לשונו שהם יתד ופינה לברכה זו, והובאה שיטתו בשיטת אלשבילי ברכות נ"ג ב', ובחי' הרא"ה שם, רבינו דוד וחי' הר"ן פסחים נ"ג ב', ריטב"א פסחים נ"ד א' וסיים בה: וזו מרגלית שבידינו מרבינו הגדול ז"ל, וכ"ה בספר הפרדס לראב"ח שער ט'.

¹ אמנם במדרש רות רבה (לרנר) פרשה ח' ראיתי שהגירסא באופן אחר: דאמר ר' שמואל, מפני מה מברכין ישראל על הנר במוצאי שבת, מפני שהיא תחלת ברייתו של עולם. וביאור גירסא זו נלענ"ד לפי מה שמצאתי ברבינו בחיי שכתב וז"ל: כלל כל המלאכות במלאכת אש, כי בידוע שרוב המלאכות שבני אדם מתעסקין בהם אינם אלא על ידי האש, כי האש סיבתם ועיקרם, ולכך תיקנו לנו חז"ל במצות הבדלה במוצאי שבת שהוא תחילת היתר המלאכות לברך על האש "בורא מאורי האש", לפי שהאש תחילת המלאכות במעשה בראשית, וכענין שכתוב במעשה יום ראשון "ויהי אור". ע"כ. וראה מה שהרחבנו בס"ד בביאור דברי רבינו בחיי ב'תנבות שדה' פרשת ויקהל.

שיטת הרא"ש ורבינו ירוחם

והנה הרא"ש (פ"ח סי' ג') כתב וז"ל: אמר רב יהודה אמר רב אין מחזירין על האור כדרך שמחזירין על כל המצות לפי שברכה זו אינה אלא לזכר בעלמא שנברא האור במו"ש דאי משום הנאת האור מברך היה צריך לברך בכל פעם ופעם כשנהנין מן האור מכ"ש על הבשמים דאינה אלא להשבת נפשו. ע"כ. ומשמע מלשונו שעיקר דין ברכת האור אינו לא ברכת הנהנין ואף לא ברכת השבח, אלא כל עיקרה של ברכה זו היא זכר לבריאת האור במוצאי שבת. וכ"ה לשון רבינו ירוחם נתיב י"ב חלק כ', אבודרהם סדר מוצ"ש, טור סי' רח"צ.

וכן נראה דעת ראבי"ה סי' קמ"א שהביא מימרא דשמואל בירושלמי לפיכך מברכים על הנר במוצאי שבתות לפי שהוא תחילת ברייתו, וכתב: אף על גב דרבא בעי יאותו ממש, היא גופה לזכר הנאה דאדם הראשון הוי. ע"כ. ומשמע שאינו אלא לזכר בעלמא.

והרשב"א בתשובותיו (ח"א סי' קנ"ט) כתב וז"ל: שאלת מה ראו חכמים לברך על האור במוצאי שבת מטעם שהיה מתחלת ברייתו יותר משאר בריאות זה ביום פלוני וזה ביום פלוני, ואולי לפי שבריית האש היתה על ידי אדם ויבא אדם ויברך עליו מה שאין כן בשאר הבריות.

תשובה, יש טעם טוב מזה. לפי שנאסר בשבת וכל מוצאי שבת חזר להתירו וכאלו נתחדש עתה. ומשום כך מברכין עליו אף במוצאי יום הכפורים מפני שביום נאסר ועתה הותר וכאלו נתחדש עתה. ע"כ. ומדברי השואל ברשב"א נראה שהבין דגדר הברכה היא משום דתחילת ברייתו הוא, כדברי הרא"ש ורבינו ירוחם, והרשב"א השיב לו שטעם הברכה משום דברכת השבח היא, וכדברי הרמב"ן. אלא שמדברי המג"א (סי' רח"צ סק"א) נראה שלמד בדברי הרשב"א כהרא"ש, וז"ל המג"א: על הנר משום דתחילת ברייתו הוי במ"ש והא דלא מברכין על שאר דברים כשנבראו דשאני נר דנאסר בשבת והוי כאלו נתחדש עתה [רשב"א סימן קנ"ט]. ע"כ. וצ"ע.

בשיטת הראב"ד

והנה נתבאר עד עתה שלש שיטות בדין ברכת הנר במוצאי שבת, שיטת המכתם וסיעתו שהיא ברכת הנהנין, שיטת הרמב"ן וסיעתו שהיא ברכת השבח, שיטת הרא"ש ורבינו ירוחם שנתקנה זכר לאש שנברא במוצ"ש. ויש לעמוד על שיטת הראב"ד בזה, הנה בדברי הראב"ד שהביא המכתם מבואר דס"ל דאין ליהנות מאור הנר בלא ברכה, ומבואר דס"ל דחשיב ברכת הנהנין.

וכן מתבאר בדברי הראב"ד שהביא הרשב"א בחידושו (ברכות נ"ג ב') וז"ל: אר"י אמר רב אין מחזירין על האור כדרך שמחזירין על המצות, כתב הראב"ד ז"ל וכ"ש על הבשמים דאינה[ן] הנאה דנפשיה ואור דנקט לרבנותא נקטי' דכיון [ד]על האור דמעשה בראשית מברך סד"א ליהדר, קמ"ל דלא, וה"מ במוצ"ש אבל על אור ששבת ביום הכיפורים איכא למימר דמהדר לפי שאינה כברכת [הנהנין אלא כברכת] הבדלה שמברך לבורא יתברך שהבדיל לנו בין זה היום לשאר הימים שכל היום היינו אסורים להשתמש בו ועכשיו אנו מותרין בו. ע"כ. ומבואר בדברי הראב"ד כדבריו בתמים דעים דברכת האור במוצ"ש ברכת הנהנין היא. ע"כ. ומשמע דמחלק הראב"ד לטעמיה דדוקא במוצאי שבת אף שיש בו צד לברך משום דתחילת ברייתו, מ"מ חשיב כברכת הנהנין, ואין צריך לחזר אחריו כשם שאין צריך לחזר אחר ברכת הנהנין, משא"כ מוצאי יוה"כ אינה אלא שבח, דאילו לשיטת הרמב"ן וסיעתו הרי במוצאי שבת נמי ברכת השבח היא?²

מאיזך בחי' הרשב"ץ (ברכות נ"ג ב') כתב בשם הראב"ד שכיון שעבר מוצאי שבת ולא בירך שוב אין מברך עליו, ומבואר דאע"ג דסובר הראב"ד כשיטת המכתם שיש לברך ברכת הנר קודם ההשתמשות, מכל מקום פליג עליה בהא דאין לברך אלא במוצאי שבת כפשט הברייתא דפסחים, וכדברי הרשב"ם הנ"ל. ואכן מפורש כן בתוספתא ברכות (פ"ה הלכה ל"ה): מאימתי מברך עליו משתחשך, לא ברך משתחשך מברך כל הלילה, לא ברך כל הלילה אין מברך מעתה. ע"כ. גם המכתם גופיה בברכות כתב שאין מברכין ברכת מאורי האש אלא כליל מוצאי שבת.

וביאור שיטת הראב"ד נראה דלעולם אינה בגדר ברכת הנהנין גמורה, דעיקר התקנה לברך במוצאי שבת משום שהוא תחילת ברייתו, ואין מחייב משום הנאה כשאר ברכות הנהנין דאסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה, אלא כשתקנוה בגדר ברכת הנהנין תקנוה, ומש"ה לא כתב הראב"ד דאסור ליהנות בלא ברכה, אלא כתב דלא נכון הוא הדבר.

² בהיפוך משיטת הראב"ד מצינו במהר"ם חלאוה (פסחים נ"ג ב') שכתב דבמוצ"ש אינה ברכת הנהנין, אבל במוצאי יוה"כ ברכת הנהנין היא, וז"ל: ואסיקנא דמברכין על האור בין במוצאי שבתות בין במוצאי יוה"כ אלא שהן חלוקין בדיניהם דבמוצאי שבת מברכין עליו משום שהוא זמן תחילת ברייתו הלכך מברכין על כל אור ואפי' על היוצא מן העצים ומן האבנים ואפי' על אור שלא שבת כגון של חיה ושל חולה כל שנעשה בהיתר. אבל על אור של עכו"ם שנעשה בו מלאכת עבירה אין מברכין משום מצוה הבאה בעבירה אבל ביוה"כ אין מברכין עליו אלא מפני שנאסר בהנייתו כל היום ועכשיו חוזר ונהנה ודמי לברכת שאר הנהנין הלכך אין מברכין אלא על אור ששבת מכל מלאכה כגון של בתי כנסיות אבל על היוצא מן האבנים או שנעשה בו מלאכה אפי' בהיתר אין מברכין עליו. ע"כ. ומבואר דטעם הברכה במוצאי שבת משום דתחילת ברייתו הוא.

וכן מצאתי בשו"ת גינת ורדים (או"ח כלל ג סימן כה) שכתב כשמתחלת הנאת אור הנר ראוי לברך ברכה זו מיד והויא כעין ברכת הנהנין וכשם שאין נהנים בלא ברכה כך אין ראוי ליהנות מאור הנר בלא ברכה וכתב שם: זברכת הנר אדם הראשון ברכה כשהקיש שני רעפים זה בזה ויצא אור מביניהם כדאיתא במדרש (רבה בראשית סי' י"א) על פסוק אך חשך ישופני, ומסיים בה המדרש דאמר שמואל מפני מה מברכין על הנר במ"ש מפני שהוא תחלת ברייתו ע"כ. ואף על גב שאינה כברכת הנהנים לגמרי שאין מברכין אותה בכל שעה שנהנים מאור הנר רק במוצאי שבת לזכר אדם הראשון, מ"מ לא מפני זה נקל לגמרי ליהנות ממנה במוצאי שבת בלא ברכה, דהא מיהא כיון דעבדינן זכר לאדם הראשון אית לן למיעבד לגמרי כותיה ומיד כשבא לכלל הנאה ראוי לברך ברכתה וכו'. ובתשו' פרח שושן או"ח כלל ג' סי' ב' כתב להשיג ע"ד הגינת ורדים מלשון הרא"ש שאין הברכה משום הנאת האור אלא לזכר בעלמא שנברא במוצ"ש, ולכא' כוונתו להשיג דאע"ג דבדברי המכתם הכל בו והראב"ד מבואר דברכת הנהנין היא, מ"מ הפוסקים נקטו כלשון הרא"ש שאינה אלא לזכר בעלמא ואינה משום הנאה, ברם להמבואר שפיר יש ליישב דברי הפוסקים עם דברי הראב"ד שאע"פ שאינה ברכת הנהנין גמורה כדס"ל למכתם, מ"מ בגדר ברכת הנהנין היא. וכפי הנראה מפרש כן הגינת ורדים גם בדברי הרא"ש והטור.

דברי המאירי

וכן נראה בשיטת המאירי, דהנה המאירי ראש השנה (כ"ט ב') כתב: ומאור ובשמים יש אומרים שהם ברכת הנהנין ואין מי שיצא מוציא בהם, ואני אומר שאין אלו ברכת הנהנין גמורה, ואלו היה המאור ברכת הנהנין גמורה היינו מברכים בו כל זמן שנראה לנו מחדש כמו שכתבנו במס' ברכות (נ"ב ב') אלא הואיל ותקנת חכמים הם ולא מצד הנאתו הוא מביאם, אף על פי שנהנה מהם הרי הם כברכת חובה, ועוד כיון שמסדר חכמים נסדרו כאחת אין לומר על קצתן לצאת ועל קצתן שלא לצאת. ע"כ. ומשמע מדברי המאירי שאינה ברכת שבח כדברי הרמב"ן וסיעתו אלא ממוצעת היא שאינה ברכת הנהנין גמורה לברך כל שעה, אלא שתקנו לברך על הנאת האור במוצאי שבת. וכן משמע בחי' המאירי פסחים נ"ג ב', וראה עוד בסמוך לשון המאירי שהיא כעין ברכת הנהנין. [אמנם בברכות כתב המאירי כדברי הרמב"ן].

יצא מוציא בברכת מאורי האש

ובעיקר דברי המאירי דס"ל יצא מוציא בברכת מאורי האש מטעם שאינה ברכת הנהנין גמורה, הנה לכאורה נראה דלדעת המכתם דברכת הנהנין גמורה היא, דינה כברכת הנהנין ולא אמרינן יצא מוציא, זולת אם נאמר כסברא הב' שכתב המאירי שאין לחלק בין ברכות ההבדלה, ואכן בהגהות למכתם פסחים ק"ג הביא לשון ספר הבתים כת": יש מן הגדולים שכתב דברכת הנר היא כברכת הנהנין ולפיכך אם יצא אינו מוציא את אחרים. ע"כ. ברם נראה דאף לדעת המכתם אינו מוכרח לפי משנת דאף להמכתם יש חיוב במוצ"ש גם מצד שהוא תחילת ברייתו, ויש לומר שכלפי סיבת חיוב זו שייך שפיר יצא מוציא. ויל"ע ולפלפל בזה.

אלא שמצאתי בבית הבחירה למאירי פסחים (ק"ה א') שכתב וז"ל: וכן פי' למטה שכל שאינו מבדיל בלילה של מוצאי שבת אינו מברך על האור אפי' הבדיל בלילה שאין מברכין על האור אלא במוצאי שבת ויום הכפורים, ואין ספק שהדין כן בבשמים שאינו מברך עליהם אלא שלא הוצרך ללמד אלא על האור שמן הסתם הוא רואהו בכל השבוע והייתי סבור שמאחר שלא ברך עליו במוצאי שבת שיברך עליו, ומ"מ יש אומרים דוקא בשברך עליו במוצאי שבת בלא כוס ואין הדברים כלום, אלא שמ"מ אם רצה לברך עליו במוצאי שבת בלא כוס רשאי, וכן הוא רשאי לחזור ולסדרה על הכוס, שהרי כעין ברכת הנהנין היא, וכבר נהגו רבים לברך על האור במוצאי שבת של ט' באב שאין שם הבדלה. ע"כ. הרי שכתב דכעין ברכת הנהנין היא, עד שיכול לחזור ולברך על הכוס משום שנהנה מהאור, וזה טעם חדש להא שיכול לחזור ולברך להוציא את בני ביתו מלבד מש"כ המאירי בר"ה.

ואמנם לשיטת הרמב"ן וסיעתו דברכת השבח היא נראה שפיר דאמרינן ביה יצא מוציא לפי שיטת הריטב"א ר"ה כ"ט א' דברכת השבח אמרינן יצא מוציא, וכן מבואר בהדיא בריטב"א פסחים נ"ד א' דרבי היה חוזר ומסדר ברכת בשמים ומאור על הכוס כדי להוציא בני ביתו, ובברכת הבשמים הוקשה לו דהא ברכת הנהנין היא, עיי"ש, אבל אברכת המאור לא קשיא ליה כלל, כיון דברכת השבח היא.

וזה שלא כדברי החזו"א (מועד סי' ל"ה סק"ז) שכתב דברכת המאור אע"ג דכשיש לו נר חייב לברך עליו, מ"מ לא שייך ערבות בזה למחשב כברכת המצות, כדמוכח ממה שכתבו תר"י והרא"ש טעם שא"צ הסבה למאור ואי הוי כברכת המצות הלא א"צ הסבה אלא דחשיב כברכת הנהנין, וכתב דלפי"ז צ"ל הא דאמר רבי מפזרן וחוזרן וכונסן על הכוס להוציא ב"ב, היינו קטנים כדין ברכת הנהנין, כדאמרינן ר"ה כ"ט ב' וצ"ע. ע"כ. והנה אמנם זו היא דעת יש מן הגדולים שהביאו מספר הבתים כת", אך בדברי הריטב"א והמאירי מבואר דיצא מוציא בברכת האור.

הטעם שאין צריך הסיבה בברכת מאורי האש

והנה כתב המג"א (סי' רי"ג) דברכת מוגמר אף זהו ברכת הנהנין לא בעי אף ישיבה להוציא אחד את חבירו והביא ראייה לזה מברכת המאור דאחד מברך לכולם כמבואר בסי' רח"צ ס"ד דאחד מברך לכולם אף בלא הסיבה. ובביאור הלכה הביא דברי הפמ"ג שמפקפק בדבריו דשאני מאור דברכת שבח הוא והוא כעין ברכת המצות, משא"כ הכא. ובאמת כעין זה כתב ג"כ הרשב"א שם בסוגיא דמאור ע"ש. ע"כ.

ונראה בביאור דברי המג"א על דרך משנת בשיטת הראב"ד והמאירי דהגם דברכה זו נתקנה משום שהוא תחילת ברייתו, מכל מקום בגדר ברכת הנהנין היא, ועל כן שפיר הביא ראייה דלא בעי הסיבה כל שאין ההנאה הנאת אכילה. והנה ז"ל הרשב"א בחידושיו ברכות (נ"ג א'): ומסתברא דהכא לא שייך כל ענין זה כלל דאפילו תמצא לומר דכלהו מילי בעו הסבה הכא בשנצטרפו לצאת, ופלוגתא דב"ש וב"ה אינה אלא באי זה צד עדיף טפי אם להתחלק אם להצטרף, ומיהו ודאי קושטא דמלתא הכין דכל שאר ברכות כי הני לא בעו הסבה דאינן משום קביעות להנאה, אלא הנאה כעין חובה. ע"כ. והנה מלשון הרשב"א שכתב 'הנאה כעין חובה' יש לסייע מה שנתבאר דעדיין גדר הנאה היא, וכמו שנראה ממה שהביא הרשב"א את שיטת הראב"ד הנ"ל, ומ"מ לפי חילוק הרשב"א דכעין חובה היא, גם כן אין ראייה מדבריו לברכת מוגמר, אך מ"מ שמענו גם מדברי הרשב"א דאינה ברכת השבח גרידא אלא גדר ברכת הנאה יש לה, אלא שהיא חובה.

מחלוקת הראשונים בביאור יאותו לאורו

והנה בגמ' ברכות נ"ג ב' נחלקו דרב יהודה אמר רב וכן רב אשי סברי לא יאותו ממש אלא כל שאילו עומד בקירוב מקום ומשתמש לאורה, ורבא אמר יאותו ממש. וכמה, אמר עולא כדי שיכיר בין איסר לפונדיון.

וכתב הראב"ד בהשגות לספר המאור: ולא כמו שזה סובר שישתמש לאורו ואחר כך יברך אלא דבעינן בקרוב שיוכל להשתמש, ולעולם קודם שישתמש ושמעינן לה ממתני' (נ"ג א') דקתני גחלים לוחשות מברכים עליהם ואמרין היכי דמי לוחשות כל שאלו מכניס קיסם ביניהם וכו' אלמא לא בעינן לישתמש אלא ראוי להשתמש. ע"כ. וכ"כ המכתם ז"ל: ואיכא מאן דמפרש יאותו ממש עד שישתמש לאורו ממש, ומביאין ראייה מהגדה דבראשית רבה דאמר מנין שאין מברכין על הנר עד שיאותו לאורו שנאמר וירא אלקים את האור ויבדל אלקים וכו'. וכתב הראב"ד ז"ל שזה הפי' טעות הוא בידם, שהב"ה לא נשתמש לאורו, שהאורה שלו היא אלא שראה האור שסמוך שהאורה עמו היא כדכתיב ונהורא עימי שרי. וכיון שהאדם קרוב אל האור זהו ממש, וזהו עד שישתמש לאורו דקתני בברייתא כי מיד הנשמה נהנית ממנו. ע"כ. וכ"כ המאירי³.

והנה שאין דברי הראב"ד והמכתם סתירה למה שביאר המכתם דברכת מאורי האש ברכת הנהנין היא, דמכל מקום אין צריך ליהנות ממש, ולא דמי לשאר ברכות הנהנין דצריך ליהנות ממש, שהרי גם לדעת המכתם מחוייב לברך מצד שהיא תחילת ברייתו כמשנ"ת, אלא שסובר המכתם דיש דין שלא ליהנות בלא ברכה קודם ההשתמשות, ועל כן כל שיוכל ליהנות כבר חלה הברכה גם על ההנאה, ופטרנו.

ענף ב'

בדעת מרן השו"ע בדין זה

אחר שנתבאר שיטות הראשונים בגדר ברכת האור, ונתבאר דעת הראב"ד והמאירי שהיא ממוצעת שנתקנה זכר לבריאת האור, ומכל מקום בגדר ברכת הנהנין היא, ומכאן הוציא הראב"ד דינו שאין ראוי ליהנות קודם ברכה, מעתה יש לדון בדעת מרן השו"ע אם פסק כדברי הראב"ד בזה.

והנה מרן בב"י סי' תרצ"ג הביא דברי הכל בו שהובאו לעיל שיש לברך קודם קריאת המגילה, אך לא העלה דין זה בשולחן הטהור, אולם מאור גולת תימן מהרד"ם בשתילי זיתים סי' תרצ"ג סק"ב כתב ז"ל: ויברך בורא מאורי האש קודם קריאת המגילה (ב"י בשם כל בו וכ"כ מהריק"ש). ע"כ. ומבואר דס"ל לרבינו שכן הוא דעת מרן, ואע"פ שלא העלה מרן דבר זה בשלחן ערוך, מצינו כיוצ"ב בדוכתי טובא שכתבו האחרונים דאע"פ שלא העלה הדבר בשו"ע אינו

³ ובדעת רש"י, הנה ממה שפירש בדברי רב יהודה שאפילו לא נהנה ממנו מברכין עליו, משמע דלרבא בעינן שיהנה ממש, מאידך ממה שפירש ברבא יאותו ממש עומד בסמוך. הוא צריך להיות בסמוך. משמע דאף לרבא אין צריך שישתמש לאור הנר, אלא סגי במה שראוי להשתמש, ובאור זרוע סי' צ"ג יאותו ממש פי' עד שיעמוד בסמוך ויהנה וכמה, פי' כמה יהנה מן הנר שיברך עליו. ע"כ. משמע דבעינן נהנה ממש. ונראה שמפרש כן בלשון רש"י שממנו שאב הלשון עומד בסמוך. וצ"ע. ולשון הריב"ן וצריך להיות בקרוב שיהנה ממש. וכן לשון ראב"ה סי' קמ"א שיראה השלהבת וישתמש.

מכריח לומר דלא ס"ל כן. [ואין כאן מקום האסף]. וכ"כ כאן בשיורי כנה"ג דד' מרן לפסוק כהכ"ב, וכ"ד רוב גדולי פוסקי ספרד מהריק"ש, הפר"ח, בית דוד ס"י תצ"א [אלא שחכך בדבר מטעם שצריך להוציא הנשים בביתו, ועי' להלן], שו"ת נאמן שמואל ס"י י"א, שלחן גבוה תרצ"ג סק"ד, החיד"א בברכי יוסף ס"י תרצ"ג, [ועי' בדבריו ס"י תקצ"ט והובא בשע"ת שם], מהר"י עייאש בשו"ת בית יהודה במנהגים, ערך השלחן סק"ב, רוח חיים להגר"ח פלאג'י תרצ"ג סק"ב, ובספרו כף החיים ס"י ל"א אות י"ד וט"ו, ומר בריה בס' יפה ללב ח"ב תרצ"ג סק"ב, מהר"א ענתבי בס' חכמה ומוסר ס"י רמ"ה שכן מנהג אר"צ. [ואמנם הכה"ח תרצ"ג סק"י כתב ונהרא נהרא ופשטיה, אך מלבד מה שהביא שם ממנהגו של אביו של השכנה"ג לא מצינו עוד שנהגו כן, ולכן נראה עיקר בקהילות ספרד המנהג לברך קודם, והכי ס"ל לשכנה"ג גופיה בד' מרן].

גם בשו"ת גינת ורדים כלל ג' ס"י כ"ה פסק כד' הכ"ב, וכ"פ בשו"ת פרח שושן כלל ג' ס"י ב', והעלה מסקנתו מהרי"ץ בתשו' פעולת צדיק (ח"א ס"י קנ"ז) וז"ל; פורים שחל במ"ש אומר אחר י"ח בורא מאורי האש, והובא בתורת חכם ובשושנת המלך.

בדברי מרן הב"י ס"י רח"צ

אלא שבשו"ת פרח שושן כתב לתמוה על דברי השכנה"ג במה שתפס בד' מרן שפסק כד' הכ"ב, דבדברי מרן בב"י ס"י רח"צ מבואר דלא ס"ל כד' הכ"ב, גם מהרי"ץ בסידור עץ חיים (ח"א קס"ד ב') נטה קו מדבריו בתשו' הנ"ל, וכתב דדעת מרן השו"ע שלא זכר כלום מענין הבדלה נראה דשוה לחנוכה שמדליק ואח"כ מבדיל, ואעפ"י שהב"י בס"י תרצ"ג זכר דברי הכ"ב לברך ברכת מאורי האש קודם המגילה כדי שלא יהנה מן הנר בלא ברכה, וכ"פ מהריק"ש, מ"מ מדלא כתבו בשו"ע ש"מ דלא ס"ל כותיה, והשכ"ג שכ' דד' מרן כהכ"ב ליתיה דבהדיא הביא ב"י דברי הכ"ב בס"י רח"צ וחלק עליו הב"י שם ומסיק דבהבדלה בתפלה סגי ע"ש, הרי לך ד' השו"ע בפ"י כמ"ש. ע"כ. ודבריו הללו מקורם מדברי שו"ת פרח שושן הנ"ל, וניכרין הדברים שכונתו בהשגה זו כלפי מי שגדול רבו בעל השתילי זיתים שפסק כדעת הכ"ב.

וכדי לעמוד על שורש הדברים יש להביא דברי מרן בב"י ס"י רח"צ וז"ל; כתוב בכל בו (ס"י מ"א) פורים שחל להיות במוצאי שבת שקורין מגלה לאור הנר מברך בורא מאורי האש קודם עכ"ל ונ"ל דסבירא ליה דאף על גב דאסיקנא בפרק מקום שנהגו (פסחים נ"ד א') דהלכה כרבי יהודה דאמר סודרן על הכוס הני מילי כשאינו משתמש לאור הנר אבל כשמשתמש לאורו מברך מי: ורבינו ירוחם כתב בחלק כ' (ני"ב ק"ב ע"ד) בשם המפרשים שקודם שיאמר בורא מאורי האש אסור לעשות מלאכה ויחזירנה אחר כך לומר על הכוס. ומיהו כתב אחר זה דהני מילי במלאכה כגון אורג או כותב וכיוצא בו אבל להדליק נר או להוציא מרשות לרשות אינו צריך כל זה עכ"ל, ואף על גב דלא ידענא מנא ליה הא וכמו שאכתוב בסימן שאחר זה בס"ד (מה: ד"ה כתב רבינו ירוחם). מכל מקום לקרות מגלה לאור הנר דלאו מלאכה היא כלל נראה דבהבדלה בתפלה סגי. ע"כ.

והמתבונן בדברי מרן יראה דלא כתב דבהבדלה בתפלה סגי אלא כלפי דברי רבינו ירוחם דאתי עלה משום איסור מלאכה, ולזה קאמר דכיון דלקרות לאור הנר אינה מלאכה כלל, סגי לזה הבדלה בתפלה, אבל לא שייך טעם זה כלפי דברי הכ"ב שהביא בסמוך לו, כיון דלא מטעם איסור מלאכה אתי עלה, אלא מטעם שלא ישתמש באור הנר עד שיברך, ואין הבדלה שבתפלה מועלת לזה ולא מידי. וזה ברור. ושו"ר בבית דוד שם שכבר עמד בזה שאין דברי מרן אמורים אלא כלפי דברי רבינו ירוחם, ואין סתירה בדברי מרן כלל ועיקר, וכמשנ"ת, ומיושב זה מה שתמה בשו"ת תורת חסד לרבי חסדאי הכהן ע"ד הב"י דהסברא נותנת דמקרא מגילה צריך לאור הנר יותר מאורג וכותב, ועוד איך יפטר ע"י הבדלה שבתפלה כיון שלא נזכר בה ענין האור כלל⁴.

⁴ ועיקר היסוד המבואר בדברי רבינו ירוחם דאיסור מלאכה קודם ברכת מאורי האש, ולכא"ו צ"ב מה ענין זה לזה, אך כע"ז מבואר ממה שהביא בב"י ס"י רח"צ מתשו' הרשב"א (ח"א ס"י תשלט וח"ה ס"י ריג) בשם הגאונים (רי"ץ גיאות ח"א עמ' טז) דסומא אינו צריך שיבדיל ובתפלה לבד די לו. ופי' הב"י ונראה הטעם דכיון דאינו יכול לברך בורא מאורי האש אינו צריך להבדיל וכיון שהבדיל בתפלה דיו. ע"כ. ומבואר דמשום דאין יכול לברך מאורי האש פטור מהבדלה על הכוס, אלמא דמישך שייכי אהדדי, וה"נ איסור מלאכה דקודם הבדלה משום ברכת מאורי האש נגעו ביה, וכן נתבאר לעיל בדברי המאירי שכיון שמסדר חכמים נסדרו כאחת אין לומר על קצתן לצאת ועל קצתן שלא לצאת, והיינו דתקנו כולם כאחד. ומקור לכל זה נלענ"ד מהא דאיתא בפרקי דר' אליעזר (פרק כ') תניא בין השמשות של שבת היה אדם מהרהר בלבו ואמר שמא הנחש שהטעה אותי יבא וישופני עקב ונשתלח לו עמוד של אש להאיר לו ולשמרו מכל רע ראה אדם את עמוד האש ושמח בלבו ופשט ידיו לאורו של אש ואמר בורא מאורי האש וכשהחזיר את ידו מאור האש אמר עכשיו אני יודע שנבדל יום הקודש מיום החול למה שאין להבעיר אש ביום השבת. ובאותה שעה אמר בא"י אמ"ה המבדיל בין קודש לחול. ע"כ. חזינן דיסוד הבדלה מכח ברכת מאורי האש. ויש להרחיב עוד בביאור יסוד הדברים, ואכ"מ.

אם יש לומר דסמך מרן על מה שכתב בהל' חנוכה

ועל מה שכתב בעץ חיים דסמך מרן על מש"כ בהל' חנוכה, יש לתמוה מה זו סמיכה, הא התם לענין ברכת הבדלה עצמה נחלקו, משא"כ הכא דעת הכ"ב שאף להסוברים דמבדילין אחר קריאת המגילה יש לברך ברכת מאורי האש קודם, כדמוכח ממה שהביא המחלוקת לגבי הבדלה בסי' מ"ה בפני עצמה, אע"פ שהכריע בסי' מ"א לברך ברכת מאורי האש קודם.

וחילוק זה יש להוכיח גם מדברי מרן גופיה, דהנה בשכה"ג הק' למה לא הביא מרן בכ"י דברי הכ"ב סי' מ"ה שהביא הפלוגתא אם מבדילין קודם קריאת המגילה או אח"כ, ותני' דמרן סמך בזה על מש"כ בהל' חנוכה, ולא הביא אלא דבריו בסי' מ"א שלא הזכיר בהל' חנוכה. א"כ ש"מ דלענין בורא מאורי האש לא סמך מרן על האמור בהל' חנוכה, וא"כ אין לומר דמה שלא הביא בשולחנו הטהור דין זה משום שסמך על הל' חנוכה, כדמוכח מדבריו בכ"י שלא סמך לענין ברכת הנר על האמור בהל' חנוכה.

הוכחה מדברי מרן בב"י סי' תקנ"ו

יש עוד להוכיח עוד דמרן ס"ל כד' הכ"ב מדבריו בכ"י סי' תקנ"ו שהביא דברי האבודרהם דמברכין על האור קודם שקורין איכה וכן כתב בה"ג, וכתב מרן שכן נהגו העולם, וגם שם אע"ג שלא הביא דברי האבודרהם בשולחנו הטהור בודאי ס"ל כן, שהרי העיד שכן הוא מנהג העולם ולא הביא חולק בדבר כלל, ושם הדבר מוסכם בכל הפוסקים, ואמנם עמד בזה בפרח שושן וכתב לדחות עפ"י מש"כ הט"ז בסי' תקנ"ו סק"א דהטעם משום דכתיב באיכה במחשכים הושיבני, אולם כבר השיב הברכ"י ע"ד הט"ז שהטעם משום שלא יהנה מן האור קודם ברכה, ושכן מבואר בהדיא בארחות חיים (הל' הבדלה סי"ד) ובכ"ב (סי' ס"ב) שטעם אחד הוא לברך ברכת הנר קודם איכה וקודם מגילה, וזו גם שיטת רבינו בשתילי זיתים שלא העלה דברי הט"ז שם, ואזיל בשיטתיה הכא שפסק כד' הכ"ב.

ואמנם מפסק הרמ"א בסי' תרצ"ג דקורין את המגילה ואח"כ מבדילין, ולא כתב לברך בורא מאורי האש קודם, משמע דאף ברכת מאורי האש מברך אח"כ, ואילו בסי' תקנ"ו כתב בדרכי משה לברך בורא מאורי האש קודם איכה, מבואר דנקט שיטת הט"ז דמחלק ביניהם, אולם כבר כתב השכה"ג דאינו מוכרח דיש לפרש דלא קאי אלא אברכת הבדלה, וכדמוכח מדברי הכ"ב דחלוקין הם, וגם במשנ"ב שם הביא מלבד טעם הט"ז הטעם שכתב בשו"ת מהר"י ברונא סי' ט"ז לפי שרוצה ליהנות מאור הנר לקריאת איכה, ומבואר דאף המשנ"ב לא דחה טעם זה מן ההלכה, וא"כ נראה דהעיקר בזה כדברי הראשונים שפירשו שדין וטעם אחד לאיכה ולמגילה.

ואמנם בכה"ג סי' תרצ"ג כתב לחלק בין ההיא דט"ב למגילה, דגבי מגילה עדיף שלא לברך קודם המגילה כדי שיברך אותה אח"כ על הכוס, משא"כ בט"ב דבלא"ה אין לו כוס במוצ"ש שפיר יש לו לברך במ"ה קודם איכה מטעם שלא יהנה קודם הברכה, וכיוצ"ב כתב בשו"ת תורת חסד ומהרי"ץ בע"ח הנ"ל, אך העלה בתורת חסד דבאופן דיש לו בני בית שיש לו לברך אח"כ להוציאם שפיר דמי וראוי לברך קודם קריאת המגילה.

ואף מהרי"ץ גופיה רמז למש"כ בעץ חיים סדר חנוכה (קס"א א') ושם העלה דברי הפרח שושן דאף להסוברים שיכול לברך אחר הקריאה, מ"מ אין איסור בדבר אם יברך קודם, ולכן ראוי לברך מאורי האש מקודם, משמע דלענין דינא מודה מהרי"ץ שכן ראוי לנהוג.

מדין שיש לחזור אחר הנר במוצאי יוה"כ

ולכאורה יש לסייע עוד בדעת השו"ע דנקט כהראב"ד, ממה שהביא בשו"ע סי' רח"צ ס"א שיטת הראב"ד בדעת ובכ"י הביא דברי הראב"ד בשם הרשב"א והרב המגיד ולא הביא חולקים בדבר, ומשמע שמה שכתב בלשון יש אומרים הוא משום שלא מצא חבר לראב"ד כדרכו בכמה מקומות, ונראה מזה שדברי הראב"ד שברכת הנר במוצ"ש גדר ברכת הנהנין היא, נכונה להלכה. ומינה דאף לענין זה שאין ליהנות מאור הנר קודם ברכה נקטינן כדברי הראב"ד.

אמירת 'ותודיענו' מתוך סידור

והנה כתב הברכי יוסף (סי' תקצ"ט סק"ב) המנהג שמתפללין ותודיענו מתוך הספר אף שלא ברכו מאורי האש. ועיין מאי דכתיבנא בעניותין בהל' מגילה (סי' תרצ"ג אות א) דכמה רבוואתא קמאי ובתראי ס"ל שלא יהנה קודם ברכה, ע"ש.

ובשערי תשובה שם כתב ליישב דבברכת ותודיענו יש להקל כיון שאין זו הנאה גמורה כיון שברכת ותודיענו קצת שגורה בפיו⁵.

וכפי הנראה סובר השע"ת שמגילה אין שגורה בפה כמו ותודיענו, שהרי הר"א אב"ד והראב"ד הצריכו לברך קודם מגילת אסתר ומגילת איכה, ולא פטרו מטעם שקצת שגורה בפה. ולגבי מגילת אסתר יש ליישב דכיון שצריך לקרוא מתוך הכתב לא מהני מה ששגורה בפה, שהרי ע"כ צריך לקרות מתוך מגילה כשרה, אולם לגבי מגילת איכה, לפי המנהג שאין מברכים על קריאתה, א"כ אין דין קריאה מתוך הכתב דוקא, ואפ"ה הצריכו לברך. וצ"ל שמתוך אריכותם אי אפשר בלא קריאה מתוך הכתב, ועל כן לא מהני בזה מה ששגור קצת בפה.

בדין אור הפלורוסנט

והנה ידוע מה שכתבו פוסקי הדורות האחרונים שאין לברך ברכת מאורי האש על אור הפלורוסנט (ניאון) כיון שאינו אור אש⁶, והנה מובא בפרקי דרבי אליעזר ואם היה בדרך פושט ידו לאור הכוכבים שהן של אש ומסתכל בצפרניו ואומר בורא מאורי האש, והובא בכמה ראשונים (רע"ג, הריצ"ג, מחז"ו, הרוקח, המנהיג, שבלי הלקט, טור סי' רצ"ו), ומזה דייקו האחרונים שאין לברך אלא על אור של אש.

ועפ"ז יש מקום לדון דכשם שאי אפשר לברך על אור פלורוסנט כך גם אין מניעה מליהנות לאור הפלורוסנט, שהרי אינו אור שראוי לברך עליו.

אולם הוראת גדולי ספרד גם אחר המצאת אור הפלורוסנט לברך ברכת מאורי האש קודם קריאת המגילה, ובטעמים נראה בב' אופנים, האחד דאור זה הוא תולדה מהתלהטות האש (ע"י הסטרטר), ושפיר יש לומר שאור זה גם כן חשוב הנאת אורה מהאש, ועל אף שאין לברך על זה מאורי האש כיון שהתקנה היתה לברך על אור הבא מהאש עצמה, מ"מ כשלא ליהנות מתולדת האש שפיר יש לומר שאין לו ליהנות מאור זה קודם שיברך מאורי האש.

ועוד נראה שיתכן ותכונה זו של אור היא תכונת אור האש אלא שנעשה באופן אחר, וברוך היודע.

ועוד והיא העיקר דלענ"ד נראה שכשם שחייבו חכמים לברך על יצירת אור האש, כך יש חיוב לשבח ולהודות על כל אור של יצירת האדם, ומה לי אור האש מה לי אור אחר, אלא שאין לברך אלא על אור האש שעל האש תקנו חכמים את הברכה וטבעו במטבע הברכה בורא מאורי האש, אבל עיקר החיוב להודות אינו דוקא על מאור האש, אלא כל אור הבא על ידי יצירת האדם יש לאדם לברך ולשבח לה, ועל כן אין ראוי ליהנות מאור הנר קודם ברכת הנר.

וכמו כן נראה דאף להפוסקים שאין לברך על אור הנר כשהוא בעששית של זכוכית, כמבואר בב"י סי' רח"צ, וה"נ הרי אור החשמל הוא בתוך זכוכית, מכל מקום לפמשנ"ת הני מילי לגבי לברך עליו, שאין לברך אלא על אור האש כשהוא מגולה, אבל לענין שלא ליהנות קודם ברכה אין לחלק בזה.

וקצת סיעתא לדברינו שהרי עיקר מה שתקנו חכמים לברך על אור האש במוצאי שבת לפי כל הטעמים היינו משום שיש השתמשות באור האש, ואמנם נחלקו הראשונים בגדר הברכה, כמשנ"ת לעיל, אבל מ"מ נראה פשוט שאם לא היה ענין הנאת האור לא שייך לברך לה' על דבר שאירע בימי אדם הראשון לזכר בעלמא, אלא ודאי מכיון שכל בני האדם נהנים מאור האש, על כן תקנו חכמים לשבח לה' עליו בזמן ברייתו, או לזכר שנברא במוצאי שבת. וכיון שכן הרי אם נאמר שעל הנאת אור החשמל אין צריך להודות לה' עליו ולפטרו בברכת מאורי האש, א"כ בימינו שאין משתמשים באור האש כלל, אזדא לה כל ענין הברכה, ואין טעם לברכה זו בזמן שאין אנו נהנים מאור האש, ואף בנרות שבת אין הנאה גמורה אלא תוספת אורה בעלמא, ומה מקום להודות ולשבח על דבר שאין אנו נהנים ממנו כלל, אכן לפי דברינו ניחא, שמוטל עלינו להודות על כל הנאת אור שיצרו בני אדם, וגם הנאת אור החשמל מחייבת ברכה, אלא שנפטרת היא בברכת מאורי האש.

⁵ אך מש"כ עוד השע"ת: ואמנם נראה דמיד שמבדיל בתפלה סגי כיון שעכ"פ אומר המבדיל בין אור לחושך אף על פי שלא בירך עדיין על בריאת האש והכי נהוג עלמא שמתפללים במוצאי שבת מתוך הספר לאור הנר, וכו'. זה אינו עולה עם מה שכתבו הראשונים לברך ברכת מאורי האש קודם שיהנה, דמבואר דלא סגי בהבדלה אלא בעינן ברכת הודאה על מאור האש בדוקא. וזה פשוט.

⁶ וענין נורת הניאון ראיתי שיש שביארו בסגנון זה: שהנורה ממולאת בגז שתכונתו היא שכאשר חולפים בו אלקטרונים הוא מאיר באור אולטרא סגול ודפנות הנורה מצופות בחומר הנקרא פלורוסנטי, שתכונתו שכאשר הוא מוקרן ע"י אור אולטרא סגול הוא קולט את האור ופולט במקומו אור לבן הנראה לעין ודרך פעולתו ע"י התלהטות האלקטרודות שבקצות הנורה, ואז ע"י ההתלהטות גורם שהאלקטרונים מתרחקים מהאטומים ואז מחמת המתח החשמלי שקיים בין האלקטרודות גורם שהאלקטרונים שהתרחקו מחמת החום יזרמו אלקטרודה לאלקטרודה בתוך הגז ומתחלף כיוון הזרימה חמישים פעם בשניה, ואז אף שההתלהטות שבקצוות מפסיקה אין הזרימה של האלקטרונים מפסיקה. ע"כ.

אם יכול לחזור ולברך על הכוס להוציא נשים

והנה בבית דוד כתב דאע"פ שמן הזין הגמור צריך לברך ברכת מאורי האש קודם המגילה, מ"מ לבו נוקפו זכיון שבירך על הנר בביהכ"ס, איך יחזור ויברך על הכוס להוציא את אשתו, ואי משום חיוב אשתו הרי יש ספק בדבר אם חייבת בברכה זו. וכיוצא בכתב בשו"ת תורת חסד ושו"ת פרח שושן הנ"ל, והובא גם בשו"ת פעו"צ ובע"ח סדר חנוכה. אולם כבר השיגו הערך השלחן והברכ"י ע"ד הבית דוד דהא פסק מרן בסוס"י רצ"ו בדעת הסתם דנשים חייבות בהבדלה, [ואמנם יש להעיר בד' החיד"א דאיהו ס"ל בעלמא סב"ל נגד ד' מרן ואיך פסק כאן לברך מכח ד' מרן, ומ"מ לד' הבית דוד והשתילי זיתים דלא אמרינן סב"ל במקום פסק מרן ניחא].

ואמנם בביאור הלכה כתב להסתפק דאף לד' הסוברים דחייבות בהבדלה מ"מ פטורות מברכת מאורי האש, משום דהו"ל זמן גרמא, אך כבר העירו האחרונים על דבריו מדברי הריטב"א (פסחים נ"ד א') דמתבאר דנשים בכלל בני ביתו שחזר רבי ובירך על הכוס להוציאם יד"ח, א"כ מבואר דחייבות בברכת הנר, וכ"פ באגרות משה (חו"מ סי' ח"ב סי' מ"ז) דנשים חייבות בברכת מאורי האש, ואף אי נימא דאין חייבות הרי מודה הבה"ל דלמ"ד דנשים מברכות על מ"ע שהזמ"ג שפיר דמי שתברך, והכא לכו"ע מציא לברך כיון דאין בברכה זו לשון וציונו, ומתבאר בד' התוס' ר"ה ל"ג א' ועוד ראשונים דדוקא משום וציונו אין יכולה לברך, וכ"ד השתילי זיתים סי' תקפ"ט סק"י. [ובמק"א יתבאר באורך בעזה"י]. אלא שמן הראוי באופן זה שכבר בירך הבעל על הנר, שתברך האשה לעצמה ברכת מאורי האש באופן שיודעת לברך, ראשית לחוש לדעת היש אומרים שבספר הבתים דלא אמרינן יצא מוציא, אע"ג דלא קי"ל כותייהו, ועוד שהרי דעת הגאונים שהביא מרן בשו"ע סי' רע"ג ס"ד דלא אמרינן יצא מוציא אלא באינו בקי, וכ"כ הברכ"י והגר"ח פלאגי שמברכות לעצמן, ומ"מ באינה יודעת לברך יברך האיש ויוציאה ידי חובתה.

העולה מן האמור:

- א. העיקר בדעת מרן השלחן ערוך לפי דעת רוב גדולי האחרונים ורבינו השתילי זיתים שיש לברך על ברכת מאורי האש קודם קריאת המגילה. וכן דעת רוב ככל פוסקי ספרד שכן הוא המנהג הנכון, וכן נהגו בחלק מקהילות תימן כגון בביהכ"ס 'בית אלאוסטא' כפי שהעלה הגר"י צובירי זצ"ל באגרת הפורים. [ומן הסתם מנהג זה משתלשל והולך עוד מתקופת רבינו מהרד"ם שהיה המנהיג הראשון וריש מתיבתא רבתא בביהכ"ס ז].
- ב. אף אחר המצאת אור הפלורוסנט הוראת גדולי ספרד לברך ברכת הנר קודם קריאת המגילה, ונתבאר טעמם.
- ג. הנוהגים לברך בביהכ"ס יכולים אח"כ בביתם לברך על הנר להוציא את הנשים, שעיקר ההלכה היא שהנשים חייבות בהבדלה ובברכת הנר, אלא שלכתחילה תברך האשה לעצמה.
- ד. מנהג אשכנז כמשמעות דברי הרמ"א שאין מברכין קודם המגילה, וכ"כ במקור חיים לחו"י שאין מנהגם כדברי הכ"ב, ובערוה"ש ס"ג, וכן מנהג מרוקו כמובא בקיצור שו"ע (טולידנו), וכן מנהג חלק מקהילות תימן כמש"כ מהרי"ץ בע"ח, ומ"מ מבואר בדברי מהרי"ץ שראוי לצאת ידי כל הדעות ולברך בורא מאורי האש מקודם.